

Софија Милорадовић¹
Институт за српски језик САНУ, Београд

ЈЕЗИК ЈЕ КУЛТУРНА СМОТРА НАРОДА

(ПАРАФРАЗА НАСЛОВА ЗБИРКЕ ЕСЕЈА ИСИДОРЕ СЕКУЛИЋ)²

Уважени домаћини – данашњи свечари, поштоване и драге колеге, поштована госпођо министре, поштовани представници институција и медија Републике Српске, поштовани гости,

С великом захвалношћу и радошћу прихватила сам част коју ми је Филолошки факултет, на челу с деканом проф. др Биљаном Бабић, учинио позивом да говорим данас на свечаности поводом Дана Факултета, а посебно користан и леп повод је потписивање споразума о сарадњи наших двеју установа. Будући да свечани говор по својој природи треба да садржи и сведени осврт на основну тему и за публику (па и спрам будуће сарадње) довољно информативне и инструктивне чињенице, први део мога излагања односиће се на представљање делатности Института за српски језик САНУ, а у другоме делу, који се састоји од три крупнија сегмента, осврнућу се у основним цртама на положај српскога језика у нашем савременом друштву.

I

Институт за српски језик САНУ је централна научна установа у Србији за систематско, свестрано проучавање српског језика на плану синхроније и дијакроније и за израду капиталних лексикографских и лингвогеографских дела – речника и атласа. Основан је 15. јула 1947. године у оквиру Српске академије наука (доцније Српске академије наука и уметности). Формиран на темељима Лексикографског одсека, који је 1893. године формирала Српска краљевска академија на иницијативу академика Стојана Новаковића, Институт је од Академије преузео послове Лексикографског одсека на изради великог речника српског језика као један од својих најважнијих задатака.

¹ sofija.miloradovic@sanu.ac.rs

² Свечана беседа поводом Дана Филолошког факултета Универзитета у Бањој Луци – Св. Тирила и Методија, 24. маја 2022. године

Први директор Института био је академик Александар Белић, најзначајнији српски и један од водећих светских слависта прве половине XX века. Институт је додељивао стипендије талентованим студентима Београдског универзитета и тако су у Институт као асистенти-приправници дошли будући академици: Ирена Грицкат, Милка Ивић, Павле Ивић и Митар Пешикан. Током протеклих деценија се око израде *Речника САНУ* окупљао највећи број запослених сарадника Института, међутим, од првих година постојања Институт је у своје програму имао и друге задатке из области науке о српском језику.

Институт за српски језик САНУ носилац је дугорочних фундаменталних истраживања из области српске лексикографије и лингвогеографије, од прворазредног значаја за домаћу и светску науку и за националну културу. Тако се мисија Института (након укидања пројеката пре две године) сада реализује у оквиру шест одсека: Одсек за лингвистичка истраживања савременог српског језика и израду *Речника Српске академије наука и уметности*, Старословенистички одсек, Етимолошки одсек, Дијалектолошки одсек, Одсек за стандардни језик и Одсек за дигитализацију. Институт учествује у развоју науке о српском језику и путем издавања лингвистичких часописа – два у саиздаваштву са САНУ: *Српски дијалектолошки зборник*, који је покренуо А. Белић 1905. г. (објављена 68. књига), и *Јужнословенски филолог*, који је 1913. г. покренуо А. Белић са Љубомиром Стојановићем (објављена 77. књига). Академик А. Белић је 1932. г. покренуо *Наш језик*, часопис за изучавање савременог српског језика и неговање језичке културе (данас излазе бројеви у оквиру тзв. нове серије, објављена 52. књига). Од 2000. г. у електронској форми постоји часопис *Лингвистичке актуелности*, у коме се доносе информације о најновијим књигама, те подаци о научним скуповима код нас и у свету. У Институту је 1970. г. покренута нова серија *Библиотеке Јужнословенског филолога* (која има 25 књига). Године 2004. покренута је едиција *Монографије*, у којој се објављују резултати истраживања сарадника Института (досад су објављене 32 књиге). Поред ових публикација, Институт повремено објављује тематске зборнике, као и књиге у саиздаваштву са другим институцијама – најчешће са САНУ и Матицом српском.

Од 1997. године Институт за српски језик САНУ постао је и седиште новооснованог Одбора за стандардизацију српског језика, стручног тела које су основале све научне и наставно-научне институције у Републици Србији, Републици Српској и Републици Црној Гори са задатком да се брине о статусу српског језика и писма и са државним органима осмишљава и спроводи језичку политику на целокупном српском језичком простору.

У Институту за српски језик у првим деценијама његовог постојања стасали су врсни лексикографи, најпознатији српски дијалектолози и синтаксичари, који и данас представљају меру успеха у овим научним дисциплинама. У деведесетим годинама прошлог века Институт је остао без једног броја научних кадрова због веома неповољног начина финансирања и природног одлива, али је у последње две деценије у Институт примљен велики број нових сарадника захваљујући разумевању ресорног министарства, тако да је Институт знатно подмлађен. Данас Институт има 67 запослених сарадника, од чега 49 доктора наука (шест научних саветника, 13 виших научних сарадника, 29 научних сарадника), 16 истраживача-сарадника (магистара и мастера), два истраживача-приправника, као и двоје стипендиста, три административна радника и једног библиотекара.

Надаље дајемо посве сведен преглед основних послова Института у 2022. години. Одсек за лингвистичка истраживања савременог српског језика и израду Речника Српске академије наука и уметности: Рад на 22. књизи *Речника САНУ* је у завршним фазама, а на 23. и 24. књизи ради се у фази основне обраде, помоћне редакције, редакције. Старословенистички одсек: Обрада средњовековних извора и прикупљање грађе за *Речник црквенословенског језика српске редакције*; наставак рада на припреми издања средњовековних извора; наставак рада на *Речнику Маријиног четворојеванђеља*. Етимолошки одсек: Припрема за објављивање Четврте свеске *Етимолошког речника српског језика* (бл–бљ); финализација и давање у штампу првог тома *Приручног етимолошког речника српског језика* (А–О). Дијалектолошки одсек: Допунски теренски рад и сређивање индекса за *Први лексички том Српског дијалектолошког атласа*; израда пробних карата за том ОЛА *Горное овцеводство*; уређивање и скенирање ономастичке грађе. Одсек за стандардни језик: Наставак систематског пописивања нових речи у српском језику и њихова лексикографска обрада – објављивање прве свеске *Речника нових речи*; наставак послова на изради *Појмовника лингвистичких термина*. Одсек за дигитализацију: Наставак рада на оцеровану дијалекатских речника и текстова и сарадња на ретренирању специјализованог софтвера; наставак рада на дигитализацији народних пословица Вука Караџића, и други бројни послови. У оквиру Програма ИДЕЈЕ Фонда за науку Републике Србије прихваћен је за трогодишње финансирање пројекат Института *Јавни дискурс у Републици Србији*.

О издавачкој делатности Института може се рећи да су у протеклој, 2021. години, поред редовних бројева часописа, објављена и два наслова у едицији *Монографије* (при чему је награда *Павле и Милка Ивић* први пут отишла у

Републику Српску будући да су је поделиле Наташа Миланов из Института и Мијана Кубурић Мацура са Филолошког факултета у Бањој Луци), као и два зборника: *Лексикографија и лексикологија у светлу актуелних проблема* и *Резултати досадашњих и правци будућих истраживања српских народних говора Косова и Метохије* (у суиздаваштву са САНУ и са Филозофским факултетом Универзитета у Приштини са привременим седиштем у Косовској Митровици).

Сарадници Института остварују током сваке године више десетина учешћа са рефератима на научним скуповима у земљи и иностранству. Такође, Институт је у 2021. години био суорганизатор Међународне интернет конференције *Современне методы изученија српског језика в синхронии и диакронии*, мај 2021. (Филологически факултет МГУ им. М. В. Ломоносов и два института Руске академије наука).

Сарадња Института огледа се, пре свега, у реализацији институтских дуго-рочних послова везаних за поједине одборе САНУ, али се сарађује и са свим релевантним домаћим научним и наставно-научним институцијама, са научним и стручним удружењима, задужбинама и сл., као и са Европским савезом националних институција за језик. Институт је национална координаторска институција у Републици Србији у конзорцијуму DARIAH-ERIC (Дигитална истраживачка инфраструктура за уметност и хуманистичке науке). У 2021. години успостављена је сарадња Института са пројектом *Говорни и стандардни језик јавне комуникације у Нишу*, Огранка САНУ у Нишу, са којим ће Институт бити суиздавач у зборнику *Јавни говор у условима пандемије ковид 19*, као и са Друштвом за српски језик и књижевност „Старо Косово”, са којим ће објавити збирку ученичких прича на дијалекту *Тој ти викам*. Такође, потписан је Уговор о сарадњи са Српском књижевном задругом и Институт је постао њен члан. Сарадници Института су три пута успешно организовали радионице и предавања у оквиру летњег лингвистичког семинара, који се одржава у НОКЦ „Вук Караџић” у Тршићу, а за који је у 2021. години била неочекивано велика заинтересованост полазника, при чему је позив био упућен и ученицима у Републици Српској. Планирано је иновирање уговора и проширивање сарадње са Српским културним центром у Темишвару, са Српским институтом у Будимпешти (са којим је планирано заједничко издавање једног зборника радова), као и са Институтом за македонски језик „Крсте Мисирков” из Скопља и Истраживачким центром за ареалну лингвистику „Божидар Видоески” при МАНУ.

Навешћемо само да сарадници Института учествују на међународном мултилатералном пројекту израде *Општесловенског лингвистичког атласа*, на

више билатералних пројеката (претежно у оквиру међуакадемијске сарадње САНУ са другим академијама), на пројекту *Истраживање историје и културе Срба у Румунији*, чији је носилац Центар за научна истраживања и културу Срба у Румунији при Савезу Срба у Румунији, и др.

У овој години ће 16. новембра бити одржана свечана академија поводом обележавања 75 година Института, објављен Каталог издања Института и организоване друге активности у вези са овом значајном годишњицом у оквиру институтских одсека.

Прва иницијатива и отварање пута за конкретну сарадњу може се сагледати у предлогу за израду „Рјечника Андрићева језика”, чији је концепт на скупу у Андрићграду (2021) представио др Неђо Јошић, руководилац Одсека на коме се израђује *Речник САНУ*. Оправдано би било да се на том могућем послу тим сарадника са овог институтског одсека прошири неким од колега из Бање Луке којима су у истраживачком фокусу питања лексикографије и лексикологије. Израда описног речника којим би било обухваћено целокупно Андрићево дело била би од велике користи за српску научну и културну средину, за наставу, а особито за преводилачку праксу.

II

(1) Одбор за стандардизацију српског језика је поводом доношења Нацрта Закона о употреби српског језика у јавном животу и заштити и очувању ћириличног писма, који је био предат на усвајање у Републици Србији и Републици Српској, донео Саопштење у коме је изразио задовољство због израде овога акта „јер се њиме први пут у српском народу законски регулише и штити српски језик и његово ћирилично писмо. Закон о језику и писму служи да ову материју правно уреди, да дâ оквире за језичко понашање државних органа, свих институција и грађана”. Актуелне друштвено-историјске околности у већ дужем временском периоду, у ситуацији непостојања закона о српском језику и ћирилици, само су потпомагале урушавање статуса језика и писма у свим доменима њихове употребе – у Србији је тек након више од петнаест година законски акт о језику и писму усаглашен са уставним језичким решењем. Надаље, „природно је да се законом регулише и обезбеђује употреба ћирилице, јер је она не само традиционално српско писмо него и једна од основних српских идентитетских карактеристика”. Истакнуто је да се „усвајањем овога закона Срби (...) не одричу српске баштине која је стварана на латиничким писмима – раније у стваралаштву претежно Срба католика, а у двадесетом веку и у стваралаштву на целокупном српском језичком и националном простору”, већ

управо – „циљ мора бити да држава и позване научне и културне институције трајно воде бригу и о том, за Србе значајном, делу наше писане баштине”.

Одбор је подржао идеју да се и у Републици Србији и у Републици Српској „донесе јединствен закон о очувању и заштити српског језика и ћирилице, будући да је у питању исти народ, са истим језиком и писмом као основним идентитетским обележјима”, чиме коначно „и Повеља о српском културном простору, коју су потписала ресорна министарства у Сремским Карловцима марта 2019. године, почиње да добија свој пуни смисао”.

У сегменту Закона у коме се таксативно набраја шта све представља *Систем заштите и очувања српског језика и ћириличног писма*, у чл. 7, т. 6, наводи се „заштита српског језика од утицаја идеолошких и политичких покрета на његову стандардизацију” – ту долазимо до ставки Закона о родној равноправности којима се, кроз обавезност употребе тзв. родно осетљивог језика, директно угрожавају природа и норма српског језика.

(2) У организацији Матице српске и Одбора за стандардизацију српског језика, а поводом усвајања Закона о родној равноправности, одржан је 3. јула 2021. године научни скуп „Положај српског језика у савременом друштву: изазови, проблеми, решења”, како би се покушало – не само са језичког него и са правног, социолошког и др. аспеката – разлучити где се завршава стварна потреба друштва за социјалним фемининативима, а где почиње њихово идеолошко наметање.

Пре десет година (2011) написала сам текст којим сам желела аргументовано показати да српски језик никако није нити може бити језик родне неравноправности, па самим тим ни дискриминације особа женског пола, а протекли период од једне деценије показао је да смо од тадашњег нуђења мноштва речи (углавном назива занимања код особа женског пола) несагласних структуре српског језика, наместо природног стварања социјалних фемининатива који би одиста били одраз промена у нашој стварности, стигли до изгледног законског наметања речника родно диференцираног језика јавним и државним институцијама. Родном равноправношћу морају се озбиљно, систематски и на дуге стазе бавити установе и институције друштвене заједнице, па нити се она може остваривати само у језику, нити ће њено остваривање само на том плану решити егзистенцијалне проблеме са којима се свакодневно суочавају самохране мајке, мајке аутистичне деце, жене са инвалидитетом итд. Надаље, инсистирање на женском називу занимања/звања пре се може доживети као потреба да се у први план истакне пол, а не посао који одређена особа обавља и квалитет обављаног посла, што је управо обрнуто од онога што заговорници

феминизације језика третирају као начин „оснаживања женског рода” и што већ залази у домен уставних слобода, будући да је законски подразумевана облигаторност употребе одређених облика.

(3) Када је реч о статусу српског језика, једно од крупних питања јесте и статус српског језика у образовању, тачније – његова недовољна заступљеност у нашем образовном систему. Одбор за стандардизацију српског језика залагао се да се српском језику у школама обезбеди статус какав имају национални језици у другим европским државама, са знатно већим фондом часова, а предлагао је и увођење наставе српског језика на универзитете, у складу с образовним профилима појединих факултета, како би се подигао ниво језичке културе и обезбедила функционална писменост. Подршка овим настојањима дата је усвајањем двеју декларација на двема интеркатедарским србистичким конференцијама, одржаним у Тршићу у јуну 2020. и 2021. године: 1) *Декларација о неопходности повећања броја часова наставе српског језика и књижевности у основној и средњој школи*, 2) *Декларација о статусу српског језика на ненаставничким катедрама и факултетима*, али треба овде као веома значајну поменути и *Декларацију о канону српске књижевности*, усвојену 2021. године.

Важно је подсетити и на чињеницу да је 2019. године објављен зборник *Нови прилози правопису*, са скупа који су 2018. организовали Одбор за стандардизацију српског језика, Андрићев институт и Матица српска, као и да је у Београду октобра 2021. у истој организацији одржан други скуп о правописној проблематици, те имати у виду да ће прилози са двају поменутих скупова бити од значаја при изради новог издања правописа, онога које се припрема у Матици српској.

О нужности неговања културе изражавања сувишно је овде говорити – сви смо сведоци употребе „релаксираног” говорног стила, који велика већина медија готово да намеће, а недвосмислено га промовише, и о неумереној и неселективној употреби англицизама. Губљење норми у многим областима живота, услед дугогодишње нестабилне политичке и неповољне економске ситуације током деведесетих година прошлога века, па потом и низа трагичних догађања на нашим просторима, довело је, између осталог, и до потирања свести о неопходности одређене културне хијерархије, о месту и статусу стандардног језика. Тако смо стигли до готово редовне употребе неадекватних комуникацијских стратегија – не само у незваничној комуникацији.

Другу целину нашега излагања закључујемо речима из *Извештаја о раду Одбора за стандардизацију српског језика 2019–2021*: „Познато је да се језичка политика осмишљава и спроводи у доброј сарадњи струке и државе. Језичку

политику осмишљава језичка струка у сарадњи с државом, а спроводи је држава у сарадњи са језичком струком. Од свести за одговорност једне и друге стране зависе и резултати односно свеколика језичка ситуација.”

Друштвена одговорност морала би бити обавезни детерминатор – да се лингвистичком терминологијом послужимо – сваког научног делатника. Она се особито подразумева на плану хуманистичких дисциплина, те тако и филологије и лингвистике, па перспективе и на овом плану подразумевају, као основу и полазну тачку, стратегију научног развоја, а она се остварује преко својих носилаца – научних и наставно-научних установа и научно-стручних удружења, преко издавачке делатности, али и делањем истакнутих стручњака. И овде се одмах дотичемо једног у науци и настави изузетно важног односа, појмова који се често постављају тако као да су нужно у опреци, тј. као да се међусобно искључују – *традиционално* : *модерно*, па се за једно од ово двоје понеки истраживачи (/педагози) и у нас и другде чак опредељују као за меру своје вредности, а у науци (/настави) ступамо на ризичан терен уколико без отклона инсистирамо само на традиционалном или само на модерном приступу.

Друштвено одговорна и ангажована реч враћа наду, улива поверење и спасава част све тањег слоја оних који се уистину могу назвати интелектуалном елитом. Стога ћемо овде навести речи пок. академика Предрага Пипера: „Културна стратегија мањих народа мора имати механизам заштите од акултурације и асимилације, али мора имати и степен разумне отворености за друге културе, као и механизам селекције најбољег што се из других култура прихвата.” И затим ћемо додати у оптимистичном, овом слављеничком дану примереном духу: „Али ко верује у стваралачку снагу Речи, вероваће и у обновитељску снагу здраве националне филологије, сваке, па и српске. А чврста вера је темељ свакога успеха” (*Прилози историји српске лингвистичке славистике. Друга половина XX века*, 2018).

Недвосмислено, приступи у струци нам се и надање могу разликовати, око научних се закључака можемо спорити, али је најважније од свега да вредно, научно поштено и на корист своје струке, свога народа и заједнице којој припадамо оремо велику и плодну језичку, славистичку – па тако и србистичку – њиву. Важно је да то буде *дубоко орање*, како се у Срба каже, како би имало шта ваљано да изникне за будућа поколења. То дугујемо и корифејима струке на чијим раменима стојимо – почев од двојице светитеља чија је мисија кроз дуге векове настављана и који су нам ово послушање оставили у наслеђе.